

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 1

2010
КИЇВ

ПРОБЛЕМИ
ДАВНЬОРУСЬКОЇ
ТА
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ
АРХЕОЛОГІЇ

УДК 902/904(477)
ББК Т4(45)2/4я43
А 874

Серія присвячена публікаціям досліджень з археології та давньої історії України. Висвітлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців та скифів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела. Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх хто цікавиться давньою історією України.

Серия посвящена публикациям исследований по археологии и древней истории Украины. Освещаются вопросы социально-экономического развития и культурных связей населения Украины в каменном и медно-бронзовом веках, страницы по истории киммерийцев и скифов, материальная и духовная культура античных греков в Северном Причерноморье, этногенез и ранняя история славян, развитие древнерусских городов и сел. Издаются новые археологические материалы, разведки по истории археологии и архивные источники.

Для археологов, историков, краеведов, учителей истории, студентов исторических факультетов, всех кто интересуется древней историей Украины.

A series is devoted to publications of investigations on archaeology and ancient history of Ukraine. Questions of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, pages of Cimmerian and Scythian history, material and spiritual culture of antique Greeks in Northern Black Sea Coast, ethnogenesis and early history of Slavs, development of the Ancient Russian cities and villages are under observing. New archeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This series is intended for archeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for all who is interested in ancient history of Ukraine.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ:

Толочко П. П. (голова), академік НАН України

Івакін Г. Ю. (заступник голови), член-кореспондент НАН України

Корвін-Піотровський О. Г. (відповідальний секретар), кандидат історичних наук

Залізняк Л. Л., доктор історичних наук

Отроценко В. В., доктор історичних наук

Скорий С. А., доктор історичних наук

Крижицький С. Д., член-кореспондент НАН України

Козак Д. Н., доктор історичних наук

Моця О. П., член-кореспондент НАН України

В збірці представлені роботи науковців України, Росії та Білорусі, присвячені висвітленню актуальних проблем археології та історії середньовічних часів, що нині досліджуються спеціалістами різних колективів на теренах Східної Європи.

Окремо подана інформація про діяльність Відділу давньоруської та середньовічної археології Інституту археології НАН України, який очолює О.П. Моця.

В сборнике представлены работы ученых Украины, России и Беларуси, посвященные характеристике актуальных проблем археологии и истории средневековых времен, которые в настоящее время исследуются специалистами разных коллективов на территории Восточной Европы.

Отдельно подана информация о деятельности Отдела древнерусской и средневековой археологии Института археологии НАН Украины, который возглавляет О.П. Моця.

The digest presents scientific works of researchers from Ukraine, Russia and Belarus. They shed light on urgent problems of archaeology and Middle Ages history, which are being studied by a number of scientific teams in Eastern Europe. Apart from this, you can also find here information about the activity of the Old Russian and Medieval Archaeology Department of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, headed by O.P. Motsya.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИПУСКУ:

Івакін Г. Ю. (відповідальний редактор), член-кореспондент НАН України

Томашевський А. П. (відповідальний секретар) кандидат історичних наук

Толочко О. П., доктор історичних наук

Возний І. П., доктор історичних наук

Михайлина Л. П., доктор історичних наук

Ричка В. М., доктор історичних наук

Колібенко О. В., кандидат історичних наук

Павленко С. В., співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології

Готун І. А., співробітник відділу давньоруської та середньовічної археології

На обкладинці: Грубськ (за матеріалами В.Б. Антоновича (1893), М.П. Кучери (1988), А.П. Томашевського та С.В. Павленка (1988, 2006)), цифрова модель місцевості О.В. Манігди).

ISBN 978-966-02-5429-9 (серія)
ISBN 978-966-02-5651-4 (Вип. 1)

© Інститут археології НАН України, 2010

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО (<i>П. П. Толочко</i>)	7
ВІД РЕДАКЦІЇ	8
ДО ЮВІЛЕЮ Олександра Петровича МОЦІ (<i>А. П. Томашевський</i>)	9
Список наукових праць О.П. МОЦІ (упорядник <i>С. В. Павленко</i>)	11
До ювілею відділу давньоруської та середньовічної археології (<i>О. П. Моця, А. П. Томашевський, С. В. Павленко</i>)	22
Наукові дослідження відділу і проблеми та перспективи давньоруської та середньовічної археології в Україні (<i>О. П. Моця, А. П. Томашевський</i>)	29
Нарис експедиційної діяльності сектора та відділу давньоруської і середньовічної археології (упорядник <i>І. А. Готун</i>)	42

РОБОТИ СПІВРОБІТНИКІВ ВІДДІЛУ

<i>БІЛЯЄВА С. О.</i> Результати та перспективи досліджень османських пам'яток Північного Причорномор'я	67
<i>БОРИСОВ А. В.</i> Давньоруське Поросся: перші результати, новітні підходи і перспективи дослідження	73
<i>ВИНОГРОДСЬКА Л. І.</i> Вивчення укріплень Поділля XIII—XVIII ст. (за археологічними даними) . . .	79
<i>ВОЗНЕСЕНСКАЯ Г. А.</i> Археометаллографія в изучении кузнечного производства Южной Руси	88
<i>ГОТУН І. А.</i> Археологічне вивчення будівель давньоруського села Середнього Подніпров'я	94
<i>ГОТУН І. А., КАЗИМІР О. М.</i> Ходосівський археологічний комплекс: вивчення, охорона, експериментальне моделювання	100
<i>КАЗАКОВ А. Л.</i> Літописна «сівера» і літописні міста Чернігово-Сіверщини	109

<i>КВІТНИЦЬКИЙ М. В.</i>	Кочовики південноруського степу за доби розвинутого середньовіччя (історіографія, стан та перспективи дослідження)	116
<i>КОЗЮБА В. К.</i>	Вивчення давньоруської садиби Південної Русі: короткі підсумки та нові завдання.	124
<i>КОЛИБЕНКО О. В.</i>	Історико-археологічне вивчення Переяславля Руського та Переяславщини (середньовічної Переяславської волості): сучасний стан і перспективи	130
<i>КОМАР О. В.</i>	Хозарський каганат і ранньосередньовічна номадистика: завершення епохи	137
<i>НЕПОМЯЩИХ В. Ю.</i>	Вивчення історії дослідження Білгорода Київського	144
<i>ОРЛОВ Р. С.</i>	Явление бифуркации в дружинной культуре Древней Руси	151
<i>ПАВЛЕНКО С. В.</i>	Овруцька середньовічна пірофілітова індустрія: результати, проблеми та перспективи дослідження	157
<i>ПЕТРАУСКАС А. В.</i>	Експериментальна археологія та моделювання	167
<i>ТОМАШЕВСЬКИЙ А. П.</i>	Просторові та палеоекологічні дослідження південноруських земель: результати, нові підходи та перспективи	174

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ ТА ІСТОРІЇ

<i>ВЕРЕМЕЙЧИК О. М.</i>	Результати та перспективи археологічних досліджень сільських поселень Чернігівського Полісся	209
<i>ЯСНОВСЬКА Л. В.</i>	Давньоруські старожитності Чернігівщини в дослідженнях Відділу давньоруської та середньовічної археології ІА НАН України	216
<i>СИНІЦЯ Є. В., ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Р. В.</i>	Археологічні дослідження пам'яток раннього середньовіччя на території Канівського природного заповідника: історія, здобутки, перспективи	226
<i>ВОЗНИЙ І. П.</i>	Проблеми та перспективи дослідження археологічних пам'яток X—XIV ст. на території між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром	238
<i>ДЕМИДКО С. Ю.</i>	Стан дослідження та проблеми середньовічної археології межиріччя Горини — Дністра	245
<i>МАНІГДА О. В.</i>	Підсумки досліджень давньоруських поселень на території Західної України у II-й половині XX ст. (за матеріалами Наукового архіву ІА НАН України)	251
<i>МИХАЙЛИНА Л. П.</i>	Общинні центри в системі полюддя літописних князів	261
<i>МАЙКО В. В.</i>	Таврика VIII—XI вв. Между Византией, Хазарией и Русью	266
<i>ПОЗИВАЙ Т. Д.</i>	Проблеми вивчення пам'яток Золотої Орди в Україні.	273
<i>ЛЫСЕНКО П. Ф.</i>	Туровская земля (итоги и перспективы изучения).	278
<i>ШТЫХОВ Г. В.</i>	Результаты и перспективы изучения Полоцкой земли	286

	*	*	*
<i>КОЗЮБА В. К.</i>			
До питання про нову каталогізацію слов'яно-руських городищ VIII—XIII ст., розташованих на теренах України			292
<i>КОЗЛОВСЬКИЙ А. О., ІСВЛЕВ М. М.</i>			
Археологічні дослідження Верхнього Києва 1999—2009 рр.			299
<i>МИХАЙЛОВ К. А.</i>			
Реконструкція древнейших укріплених Старокиевского городища.			308
<i>КОВАЛЕНКО В. П., СИТИЙ Ю. М., СКОРОХОД В. М.</i>			
Дослідження оборонних конструкцій городища Коровель			316
<i>ПЕРЕВЕРЗЄВ С. В.</i>			
Дослідження городища Чорнобиль. Проблеми та перспективи середньовічної археології в зоні відчуження			328
<i>ТОМЕНЧУК Б. П.</i>			
Фортифікація давнього Галича			335
<i>ФИЛИПЧУК М. А.</i>			
Пліснеський археологічний комплекс.			345
<i>ДОВГАНЬ П. М.</i>			
Північно-східна ділянка городища літописного Бужська			358
<i>ПИВОВАРОВ С. В.</i>			
Городище другої половини XIV ст. в с. Зелена Липа на Буковині			365
<i>ЛЕВКО О. Н., ВОЙТЕХОВИЧ А. В.</i>			
Курган с масовыми погребениями XII века в Друцке			371
<i>РАССАДИН С. Е.</i>			
Открытие в Беларуси города Казимира.			379
	*	*	*
<i>ІВАКІН Г. Ю., ІОАННІСЯН О. М., ЙОЛШИН Д. Д., ЛУКОМСЬКИЙ Ю. В.</i>			
Архітектурно-археологічні дослідження Десятинної церкви 2008—2009 рр.			388
<i>ЁЛШИН Д. Д.</i>			
Новые исследования древнерусской плитки: итоги и перспективы.			395
<i>САГАЙДАК М. А.</i>			
Дмитріївський монастир XI ст. у Києві: версії інтерпретацій та нові дослідження.			408
<i>БЕЛЯЕВА С. А., ФИАЛКО Е. Е.</i>			
Два хамама Аккермана (опыт корреляции археологических и письменных источников)			413
	*	*	*
<i>АРХИПОВА Е. И.</i>			
Каменные иконки в древней Руси: итоги и проблемы изучения иконок домонгольского времени			419
<i>ЧЕРНЕЦОВ А. В.</i>			
Перстень-печать с библейской цитатой			426
<i>ХАМАЙКО Н. В.</i>			
Від язичництва до християнства крізь призму археології: сучасні тенденції історіографії.			431
<i>ДУБИЦКАЯ Н. Н.</i>			
Изучение технологии древней керамической посуды в Беларуси			443
<i>ОНОГДА О. В., ЧЕКАНОВСЬКИЙ А. А., ЧМІЛЬ Л. В.</i>			
Підсумки, проблеми і перспективи вивчення кераміки Середньої Наддніпрянщини II-ї половини XIII — XVIII ст.			446
<i>КОЗУБОВСЬКИЙ Г. А.</i>			
Монети в дослідженнях українських пам'яток XIV—XV ст.			454
<i>БЕРЕЖИНСКИЙ В. Г.</i>			
О некоторых наработках и проблемах украинского исторического оружейноведения (по материалам истории средневекового вооружения)			459

	*	*	*
<i>КОЗАК О. Д.</i>			
Проблеми та перспективи давньоруської та середньовічної біоархеології.			465
<i>ПАШКЕВИЧ Г. О.</i>			
Палеоетноботанічні дослідження давньоруського часу та середньовіччя на території України			477
<i>ЖУРАВЛЬОВ О. П.</i>			
Дослідження остеологічних матеріалів з давньоруських пам'яток на території України			484
<i>КОЛОДА В. В., ГОРБАНЕНКО С. А.</i>			
Осіле тваринництво у носіїв салтівської культури на Дону.			490
<i>МІНАЄВА Н. І.</i>			
Науково-рятивні дослідження відділу давньоруської і середньовічної археології Інституту археології НАН України.			502
<i>ПАНЧЕНКО М. В.</i>			
Проблеми та перспективи в розробці інформаційних систем в галузі археології.			507
	*	*	*
<i>ТОЛОЧКО А. П.</i>			
Софійские граффити и дата поставления митрополита Илариона			513
<i>РИЧКА В. М.</i>			
Про федеративні засади державно-політичного устрою Київської Русі			517
<i>ПЕТРУХИН В. Я.</i>			
Трансконтинентальные связи Древней Руси и поход Святослава на хазар.			522
MEMORIA			
<i>БРАЙЧЕВСЬКИЙ М. Ю.</i>			
Маленький астрономічний трактат XI ст..			529
<i>ЗВІЗДЕЦЬКИЙ Б. А.</i>			
Малинське городище древлян			534
<i>КУЧЕРА М. П.</i>			
Замчище-садиба Б. Хмельницького в Суботові на Черкащині			541
<i>ПЕТРАШЕНКО В. О.</i>			
Заповідники Канівщини очима археолога			555
<i>ПЕТРАШЕНКО В. О.</i>			
Соціальна та етнічна характеристика південноруських неукріплених поселень			559
<i>СУХОБОКОВ О. В.</i>			
Северяне посольського пограниччя Древней Руси IX—XI вв.			563
CONTENTS			572
НАШІ АВТОРИ			576
OUR AUTHORS			580
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ			584